

УДК 316.37:911

Я. В. Колдунов
аспірант кафедри філософії
Запорізького національного університету

ДИКА ПРИРОДА: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Природа як система об'єктивних умов існування людства виступає складовою частиною соціальності. Виникнення природи передувало появі людини як у теорії великого вибуху, так і в теологічній концепції творення світу Богом-Батьком 5 777 років тому. Тому історичний розвиток природи містить період, коли вся природа була дикою і саме активність людини поклатла початок скороченню її простору. У давньогрецькій міфології богиня Артеміда, що мандрує горами, лісами, болотами, розглядалась як захисниця диких тварин та дикої природи. Але на сучасному етапі майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО знаходиться під загрозою. Браконьєрство, незаконна вирубка лісів, рибальство та втягнення в промислове виробництво загрожують виживанню деяких із найбільш знакових видів тварин і рослин із царини дикої природи. У період з 1970 до 2012 рр. чисельність видів дикої природи скоротилась в середньому майже на 60%. Нелегальна торгівля видами дикої природи оцінюється у 19 млрд доларів на рік, а нелегальна торгівля деревиною стала причиною для знищення 90% лісів у найбільших країнах у тропіках [12]. Так, наявність лісів виступає підґрунтям існування життя на планеті та умовою соціокультурного процвітання людства. Ліси грають найважливішу роль у забезпеченні водопостачання на планеті і в боротьбі зі зміною клімату. Але щороку з лица Землі зникають 7 млн гектарів природних лісів. 50 млн гектарів лісових угідь страждають від пожеж [7].

Посилення антропогенного тиску на природу актуалізує дослідження феномена дикої природи (англ. wild nature, wilderness) та її цінності для людини і суспільства. Щодо наукового опрацювання досліджуваної теми, дика природа як суспільне явище і складова частина природного ареалу, що оточує сучасну людину, залишалась поза увагою дослідників. Фрагментарне, галузеве вивчення цього феномену відбувалося головним чином у природничих та екологічних наукових розвідках. Дослідники аналізували питання заповідності, охорони, управління дикої природи [1–4; 10; 11; 13–15] тощо. Пропонувалось розвивати новий міждисциплінарний напрям – «географію дикої природи» [5], визначалися практичні заходи щодо її збереження. Спираючись на доробок фахівців із різних галузей осягнення дикої природи та, з огляду на сучасні реалії, вважаємо слушним з'ясування сутності понятійної конструкції «дика природа» та визначення соціального призначення дикої природи у сучасному суспільстві, що і виступає метою написання статті.

Як відомо, у найширшому розумінні природа (лат. natura – «народжувати, породжувати») – це органічний і неорганічний матеріальний світ, Всесвіт у всій сукупності і різноманітні його форм. Прихильники пантеїзму в цьому розумінні природу ототожнюють із Богом. У вузькому розумінні природа – це те, що не створено людиною. У такому тлумаченні природне протиставляється штучному. Природа в буденному розумінні – сукупність повсякденних умов існування людства, природне оточення людини: ліси, поля, гори й степи, річки, моря, океани, клімат, флора і фауна. У науковій літературі використовують поняття «перша природа» та «друга природа». Останнім терміном позначають все, що є результатом перетворювальної діяльності людини, створено людиною і існує завдяки її впливу чи втручанням. До виникнення екологічної кризи вважалося, що воля і свідомість людей існують для того, щоб використовувати потенціал природи з метою розширення можливостей людини і прогресу суспільства загалом. Природа розглядалась як комора для промислової активності людини, відтворення нею штучного навколишнього середовища та задоволення власних потреб.

Як же тлумачиться концепт «дика природа» дослідниками цієї проблеми? У рамках першого підходу дика природа

тлумачиться як місце, де людина не впливає на природні процеси, де природа саморегулюється і існує біологічне різноманіття. «Дика природа» розуміється як «незаймана природа», «первісна природа», яка не відчуває антропогенного впливу на своє функціонування. Так, на думку В.Є. Бореяка, дика природа – «це місце, де людські звуки, артефакти не домінують, воно залишається значною мірою не зміненим і некерованим людьми, це місце, яке стоїть поза законом, шалене місце<...>». Дика природа є саморегулюючим, незалежним середовищем існування незлічених видів тварин, рослин і мікроорганізмів, які можуть мешкати тільки в ньому» [1, с. 3]. Якщо розуміти дику природу як першу природу, визначення дикої природи тотожне таким категоріям, як буття, реальність, універсум, космос, які не включені у простір людської життєдіяльності.

У рамках другого підходу увага концентрується на вивченні двох базових характеристик дикої природи – це її свобода і природність. Дикою природою вважається та частина землі, що залишається невідомою, «не корисною» для людини. Атрибутами дикої землі, які роблять внесок в її свободу є: 1) ступінь можливості для усамітнення землі; 2) віддаленість землі від цивілізаційного простору; 3) ступінь можливості екологічних процесів залишатися поза контролем людини. Атрибутами, які роблять внесок, у природність дикої землі, є: 1) ступінь збереження первісного природного складу; 2) можливість дикої природи залишатися незмінною, незважаючи на штучний характер перетворювальної активності людини; 3) рівень незабрудненості дикої природи відходами та сміттям сусідніх цивілізацій. Кожен із цих атрибутів не обов'язково має існувати на абсолютному максимумі в дикій природі, але в сукупності ці атрибути визначають якість природності і полегшують вимір дикості природи. Самотність дикої природи розуміється як можливість зустрітися первісній природі з її Творцем або людиною особисто, спокійно і на умовах, яким тільки вони віддають перевагу [16, с. 90–91]. Відсутність людського контролю над певною територією і тимчасова нетривала присутність людини, яка не залишається там, характеризують статус дикої природи.

Згідно із третім підходом, поняття «дика природа» із плином часу поступово втрачає свій початковий сенс. На думку прихильників такої точки зору, раніше під поняттям «дика природа» малися на увазі важкодоступні ділянки земної поверхні з великою кількістю неляканих птахів і звірів, куди не ступала нога людини. І такі ділянки на планеті Земля ще є. Але екологи, мисливствознавці та інші фахівці головним змістом поняття «дика природа» вважають наявність популяції диких тварин в їх природному середовищі, але які дедалі більше залучаються до сфери активної діяльності людини. Таке розуміння дикої природи сприяло формуванню наукової дисципліни – біотехнії, що вивчає і розробляє шляхи і методи штучної зміни середовища проживання диких тварин. Вважається, що біотехнічна діяльність покликана забезпечувати на своєму рівні управління природними популяціями, умовами відтворення диких тварин, що в найзагальнішому сенсі полягає в якісному перетворенні місця проживання, їх культуваці, підтримці оптимальних для певних видів тварин умов існування. Наголошується, що популяції диких тварин не можуть протягом тривалого часу збільшувати свою чисельність і навіть утримувати її на одному рівні через безперервні зміни факторів середовища. Періодичне погіршення умов життя тварин пов'язане зі зміною кількості їжі, притулків, погоди, з іншими природними та антропогенними впливами. У результаті популяції з більш продуктивного стану переходять у менш продуктивні. Дія зазначених екологічних факторів у багатьох випадках може бути подолана або ослаблена шляхом

цілеспрямованого втручання людини [11, с. 3]. Тобто головна ідея цього підходу – управління процесами в дикій природі заради її збереження. Водночас зазначається, що результатами біотехнічної діяльності дедалі частіше користуються браконьєри та хижаки, тому у разі необґрунтованого втручання людини у процеси розвитку дикої природи можливий негативний екологічний результат [11, с. 6]. Будь-яка антропогенна діяльність має штучний характер і порушує певною мірою дику природу, перетворює її поступово на полегшений варіант «другої природи». Водночас біотехнічна діяльність людини має природоохоронну функцію, яка виходить за межі вузькогалузових інтересів, оскільки при цьому передбачається збереження або підтримання не лише продуктивності окремих популяцій, але і природних комплексів загалом.

У рамках четвертого підходу аналізуються організаційні форми збереження дикої природи. Зазначимо, що природоохоронні території – це території, в яких людина жодним чином не впливає на природне життя. Саме завдяки природоохоронним територіям збереглися прояви дикої природи, велика кількість представників флори і фауни. Організаційними формами збереження природоохоронних територій є: природні і біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи загальнодержавного і місцевого значення, заповідні урочища. Найбільш ефективною формою обмеження негативного антропогенного впливу на дику природу є, на думку прихильників цього підходу, організація особливо охоронюваних природних територій (ООПТ), де забороняються всі або деякі форми природокористування. Але і вона не гарантує збереження окремих видів дикої природи, умови проживання яких погіршуються через вплив катастрофічних природних явищ (пожеж, аномально холодних зим, повені тощо). Тому тривале збереження таких видів на охоронюваних територіях іноді виявляється неможливим [10, с. 257]. Раціональною є ідея абсолютної заповідності дикої природи: пропонується заборонити навіть сінокоси і санітарні рубки в заповідниках, будівництво доріг і туристичних маршрутів (і все, що пов'язано з відвідуванням людськими заповідників), а також будь-яке «одомашнення» дикої природи [3]. Але в реальній заповідній практиці дедалі частіше постає питання щодо фінансування таких ООПТ і висловлюються пропозиції робити це шляхом ресурсів самої дикої природи. Джерела матеріальних ресурсів для природоохоронних заходів, на думку деяких дослідників, криються в доходах із самої дикої природи – шляхом експлуатації відновлюваних природних ресурсів. У сучасному світі у господарське використання втягується дедалі більше видів тварин і рослин, тому є сенс зробити окремі види тварин та рослин товаром. Тим паче, що, всупереч уявленням, експлуатація природних ресурсів може бути високорентабельною [10, с. 257].

Треба звернути увагу і на таку рису дикої природи, як ворожість для людини в певних ситуаціях. Це стосується і зіткнення з небезпечними для людини представниками тваринного та рослинного світу, кліматичними умовами або ландшафтними особливостями ареалу дикої природи. «Біла безмовність» Арктики, гарячі піски африканських пустель і круті схили світових гірських вершин недружелюбно зустрічають представників інших природних систем, якщо вони ігнорують особливості їх функціонування. Збереження ареалів дикої природи в тій чи іншій місцевості суттєво впливає на темпи та особливості соціального розвитку. Наприклад, у країні Папуа-Нова Гвінея поява різноманітності мов і незліченної кількості племен були зумовлені ізоляваністю людей одне від одного через непрохідний гористий ландшафт і брак технічних засобів, що сприяли б спілкуванню і культурному обміну людей із різних племен. Тому в деяких племенах цієї країни зберігаються первісно-общинний лад та архаїчні світоглядні настанови аж до сьогодні.

Розуміння соціального призначення дикої природи має різновекторні напрями. Дика природа породила людський рід, забезпечила ресурсами людей у процесі еволюції. Природа присутня в кожній людині як біологічна складова частина її сутнісних сил. Дика природа є підґрунтям становлення «дру-

гої природи», яка виступає джерелом усіх споживчих благ. Вода, повітря, корисні копалини, енергія – все це дарується природою. Людина завжди використовує матеріали природи як їжу, одяг і житло. Природа є джерелом фізичного здоров'я людини (сонце, повітря, вода тощо). А для психічного здоров'я людини та задоволення її культурних потреб велике значення має дика природа як об'єкт естетичної насолоди та натхнення. «Дика природа – це те місце, коли людина, втомлюючись від суєти міст зможе освіжитися, відчуті оновлення і смак життя, перебуваючи у захваті від результатів реальних майстрів найбільшої гри – природи» [5, с. 140]. Майже в усіх видах мистецтва образ дикої природи завжди присутній, особливо в художній літературі, живописі, кінематографі та медіамистецтві. Висловлюється думка, що найбільшою естетичною цінністю володіє саме дика природа. Все, що наближається до неї, прагне до краси, а все, що віддаляється від неї, схиляється до неподобства [2, с. 51]. На наш погляд, поняття «естетичне» – це специфічне духовне, чуттєве ставлення людини до світу, яке є вільним від повсякденної практичної потреби. Це те, що викликає бажання побачити, послухати, прочитати ще раз, викликає яскраві почуття та переживання. І воно стосується не тільки дикої природи і природи взагалі, але й мистецтва, процесу естетизації навколишнього середовища, краси людських стосунків, самої людини та її творчості. В естетичному ставленні до дикої природи людина позбавлена вузько егоїстичного інтересу і вигоди, підноситься до безкорисливого споглядання її краси та гармонії.

Глобальний характер перетворювальної активності сучасної людини серйозно змінює характер енергетичних, речових та інформаційних потоків у біосфері, формуючи техносферу, яка іноді кардинально коригує спрямованість біогеохімічних процесів. Варто визнати, що потреби людини значною мірою задовольняє не дика, а змінена «друга природа». Такою мірою лове посягання на дику природу, охоплення її техногенною сферою триватиме, особливо в країнах та регіонах із нерозвинутою економікою. Феномен кліматичних та ландшафтних змін свідчить про необхідність дотримання принципу коеволюції людини і природи, соціального та природного у світовому масштабі.

Людяність у ставленні до дикої природи полягає у збереженні ареалу дикої природи і біологічного різноманіття Землі, запобіганні наростаючій деградації природного середовища планети та досягненні гармонії людини і природи. Дослідники ставлять питання про розроблення та впровадження етики дикої природи. Зазначається, що науковці більше уваги приділяли в основному домашнім, сільськогосподарським та вуличним тваринам, а також тваринам, що використовуються в наукових експериментах. Дика природа (птахи, звіри, риби, амфібії, рептилії, рослини, ландшафти тощо) також потребує етичного ставлення [3]. Видовий терор, «шкідливі види» флори і фауни, браконьєрство, хутряна промисловість і мода, контрабанда диких тварин, птахів та рослин, незаконна торгівля й утримання диких тварин у неволі у приватних осіб – ось тільки деякі аспекти етики дикої природи. Освіта та виховання мають давати світоглядні настанови, що гармонія з природою – невід'ємна складова частина повноцінного існування людини, підґрунтя для реалізації нею свого творчого потенціалу.

Етика дикої природи передбачає захист права дикої природи на життя, свободу і процвітання. Етичним є збереження і підтримання спонтанного розвитку дикої природи, природних екосистем, охорона дикої природи заради неї самої і майбутнього самого людства. Збереження дикої природи, етичне ставлення до неї є вираженням благоговіння Людини перед Природою, вираженням синівського визнання її вічної самоцінності, матеріальним проявом саме людських якостей. Людина як біосоціальна істота для своєї повноцінної життєдіяльності і розвитку завжди потребує природного оточення певної якості, підґрунтя якого виступає дика природа та біологічне різноманіття, що дика природа та людська природоохоронна діяльність і забезпечує.

Підсумовуючи, зазначимо, що визначення концепту «дика природа» різняться залежно від галузевої приналеж-

ності дослідників, має фрагментарний, розпорошений характер. Можна виокремити кілька підходів до розгляду цієї понятійної конструкції, які ґрунтуються на розумінні дикої природи:

– як «незайманої», «первісної» природи, яка не має антропогенного впливу на своє функціонування;

– як території, що має свободу і природність у своєму розвитку;

– як важкодоступних ділянок земної поверхні з великою кількістю тварин в їх природному середовищі, які поступово будуть дедалі більше залучатися до сфери активної діяльності людини;

– як організації особливо охоронюваних природних територій (ООПТ), де забороняються всі або деякі форми природокористування, але для фінансування яких порушується принцип абсолютної заповідності і тому окремі види тварин та рослин стають товаром залежно від потреб та попиту на них.

Дика природа на сучасному етапі існує в щільному цивілізаційному оточенні і потребує людського ставлення до себе, що передбачає збереження «оригіналу» природного ареалу людства. Перспективою подальших пошуків у даному науковому напрямі є дослідження дикої природи як «священного простору».

Література

1. Борейко В.Е. История охраны дикой природы в США / В.Е. Борейко. – К.: КЭКЦ, 2003. – 208 с.

2. Борейко В.Е. Этика и практика охраны биоразнообразия / В.Е. Борейко. – Киев: Киевский эколого-культурный центр, Международный Социально-Экологический Союз, 2008. – 360 с.

3. Борейко В.Е. Абсолютная заповедность и эстетика дикой природы / В.Е. Борейко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2014/01/int_book1_wildzap_2013.pdf.

4. Бочарников В.Н. Новый взгляд на проблему сохранения дикой природы / В.Н. Бочарников // Астраханский вестник экологического образования. – 2013. – № 1(23). – С. 72–78 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/novyy-vzglyad-na-problemu-sohraneniya-dikoy-prirody>.

5. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 1 / В.Н. Бочарников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoy-priode-tematicheskij-obzor-chast-1>.

6. Бочарников В.Н. Общественная наука о «дикой природе». Тематический обзор. Часть 2 / В.Н. Бочарников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-nauka-o-dikoy-priode-tematicheskij-obzor-chast-2>.

7. Бочарников В.Н. Ценности в дикой природе для современного человека – новый актуальный фокус междисциплинарных исследований / В.Н. Бочарников // Астраханский вестник экологического образования. – 2012. – № 4(22). – С. 97–104 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-v-dikoy-priode-dlya-sovremennogo-cheloveka-novyy-aktualnyy-fokus-mezhdistsiplinarnykh-issledovaniy>.

8. Грэбер Л. Дикая природа как священное пространство / Л. Грэбер. – Киев: Киевский эколого-культурный центр, 1999. – 56 с.

9. Каждый год с лица Земли исчезают семь миллионов гектаров природных лесов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.un.org/development/desa/ru/news/forest/international-day-of-forest.html>.

10. Лобков В.А. Новая организационная форма сохранения дикой природы / В.А. Лобков // Современные методы природопользования, охотоведения и звероводства. – 2007. – № 1. – С. 257–259.

11. Львов И.А. Дикая природа: грани управления. Очерки биотехники / И.А. Львов. – М.: Мысль, 1984. – 191 с.

12. Майже половина об'єктів дикої природи ЮНЕСКО під загрозою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/ukrainian/news-39626919>.

13. Нэш Р. Дикая природа и американский разум / Р. Нэш [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Nash/.

14. Тернер Д. Дикость и дикая природа / Д. Тернер. – К.: КЭКЦ, 2003. – 72 с.

15. Braverman I. Wild Life: The Institution of Nature / I. Braverman. – Stanford University Press, 2015. – 347 p.

16. Aplet G.H. Indicators of Wildness: Using Attributes of the Land to Assess the Context of Wilderness / G. Aplet, J. Thomson, M. Wilbert // USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-15-VOL-2. 2000. – P. 89–98 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://wilderness.net>.

Анотація

Колдунов Я. В. Дика природа: підходи до розуміння сутності та соціального призначення. – Стаття.

У статті розглядається осмислення концептуальної конструкції «дика природа» в сучасній науковій літературі. Дається аналіз підходів до розуміння дикої природи, які ґрунтуються на розумінні дикої природи: як «незайманої», «первісної» природи, яка не має антропогенного впливу на своє функціонування; як території, що має свободу і природність у своєму розвитку; як важкодоступних ділянок земної поверхні з великою кількістю тварин в їх природному середовищі, які поступово будуть дедалі більше залучатися до сфери активної діяльності людини; як організація особливо охоронюваних природних територій, де забороняються всі форми природокористування, але для фінансування яких порушується принцип абсолютної заповідності і окремі види тварин та рослин стають, залежно від потреб та попиту, товаром. Визначається соціальне значення дикої природи. Підкреслюється, що дика природа на сучасному етапі існує в щільному цивілізаційному оточенні і потребує людського ставлення до себе.

Ключові слова: природа, дика природа, суспільство, людина, екологічна етика.

Аннотация

Колдунов Я. В. Дикая природа: подходы к пониманию сущности и социального предназначения. – Статья.

В статье рассматривается осмысление концептуальной конструкции «дикая природа» в современной научной литературе. Дается анализ подходов к пониманию дикой природы, основанные на понимании дикой природы: как «нетронутой», «первоначальной» природы, которая не имеет антропогенного воздействия на свое функционирование; как территории, имеющей свободу и естественность в своем развитии, как труднодоступных участков земной поверхности с большим количеством животных в их естественной среде, которые постепенно будут все больше привлекаться к сфере активной деятельности человека; как организация особо охраняемых природных территорий, где запрещаются все формы природопользования, но для финансирования которых нарушается принцип абсолютной заповедности и отдельные виды животных и растений становятся, в зависимости от потребностей и спроса, товаром. Определяется социальное значение дикой природы. Подчеркивается, что дикая природа на современном этапе существует в плотном цивилизационном окружении и требует человеческого отношения к себе.

Ключевые слова: природа, дикая природа, общество, человек, экологическая этика.

Summary

Koldunov Ya. V. Wilderness: approaches to understanding the essence and social purpose. – Article.

The article analyzes the interpretation of the conceptual design of “wilderness” in modern scientific literature. An analysis of approaches to understanding the wilderness based on the understanding of wild nature is given: as an “untouched”, “original” nature that does not have anthropogenic impact on its functioning; as a territory that has freedom and naturalness in its development; as hard-to-reach areas of the earthly Surfaces with a large number of animals in their natural environment, which will gradually be increasingly attracted to the sphere of active human activity; as the organization of specially protected natural areas, where prohibited all forms of nature use, but for the financing of which the principle of absolute reserve is violated, and certain types of animals and plants become commodities, depending on their needs and demand. The social significance of wilderness is determined. It is emphasized that wilderness exists in today’s dense civilizational environment and requires a human attitude to yourself.

Key words: nature, wild nature, society, man, ecological ethics.